

פזמונים לילדים

איקס

מיקס דריקס

אם נדמה לכם שהמצאתם את משחק האיקס עיגול, אתם טועים. מתברר שמשחקי הלוח היו כאן עוד מימי קדם ומשחק הטחנה, ה"סֶנְת" והשש-בש השאירו עקבות בגנים הלאומיים שלנו. הרבה לפני הסודוקו

כחיבה: איל מטרני צילום: דורון ניסים

משחק בעצמות ומקלות

"כלי משחק נמצאו בכל רחבי המזרח הקדמון", מספר סבן. עם כלים אלו נמנו לוחות, אבנים, עצמות, מקלות הטלה ועוד. ידוע שהמשחקים היו בשימוש עוד באלף השביעי לפני הספירה לפחות. סבן מסביר כי בדרך כלל מדובר היה במשחק מסע של שני מתחרים או יותר, שהניעו את אבני המשחק על לוח מוגדר. לדבריו, ניתן לסווג את המשחקים לחמש משפחות גדולות: משחקי הצבה כמו משחק **הטחנה**, משחקי מלחמה כדוגמת **השחמט**, משחקי מזל כדוגמת הסנת, משחקי **מנקלה**, ולבסוף משחקי קוביה כמו **השש-בש**.

מי שיחק בתקופות הקדומות? התשובה האוטומטית לשאלה הזו היא "הילדים", אבל היא חוטאת לאמת. ראשית, תקופת הילדות הארוכה היא במידה רבה "המצאה" של העת המודרנית - ילד בן 12 בעת העתיקה היה כבר מסייע למשפחתו להתפרנס ונמצא על סף החופה, בעוד שכיום יש מי שממשיך לדחות את "חובותיו" לחברה גם בגיל 30. מלבד זאת, מאז ומתמיד אהבו גם המבוגרים לשחק ומצאו בכך עניין (עיינו ערך: סוליטיר על צג המחשב בעבודה). במילים אחרות, הילדים הרכים של פעם אולי שיחקו בהשכלת אבנים, לגול חישוק ושאר חומרים סביבתיים - אולם את משחקי הלוח שיחקו המתבגרים והמבוגרים, עשירים ועניים, חופשיים ועבדים.

המשחק בתקופות הקדומות נועד אמנם להפקת הנאה, אבל לא רק. למעשה, מדובר באמצעי מצוי לרכישת מיומנויות שונות. משחק המנקלה, למשל, סייע לאכזר מתי יש צורך לזרוע ולקצור. השחמט והשש-בש מלמדים בעקיפין מיומנויות לוחמה, כיוון שהם מחייבים את השחקן לרכוש אסטרטגיות וטקטיקות מתאימות. לא פחות חשוב להזכיר כי השחקן רוכש לעצמו גם מיומנויות חברתיות בגלל הצורך לשחק עם אחרים.

העולם שלנו לא מפסיק להתחדש: גאדג'טים שונים ומשונים נולדים בזה אחר זה, הילדים מחוברים באינטרנט וליינטרנט וחברות הענק מבטיחות לנו רובוטים שיעשו הכל עבורנו. דווקא בתוך ים החידושים כדאי לשמוע על משחקים מסוג קצת אחר, כאלה שלא דורשים מכס ציוד מיוחד, תוכנות או ידע מוקדם. פשוט לשרטט על האדמה כמה קווים - ולשחק. בגן הלאומי ציפורי, בהצטלבות הרחובות המרכזיים קארדו ודקומנוס, תוכלו למצוא משחק כזה בדיוק. זהו ה**איקס-מיקס-דריקס** המוכר לכולם מימי בית הספר, ומהווה למעשה משחק אסטרטגיה עתיק יומין.

לפני כשבע שנים, בתום שיחת עבודה עם מנהלת מרכז החינוך בציפורי דאז, **אטי קוריאט-אהרון**, נפתח בפני צוהר לעולם המשחקים העתיקים, שהיו ידועים לפני אלפי שנים ונשארו רלוונטיים גם בימינו רווי הטכנולוגיה. אטי היא שהובילה אותי להצטלבות קארדו ודקומנוס, הזיזה שק חול מזה וניקתה אבן משם והצביעה בתנועת ניצחון על קווים מטושטשים שהיו מפורטים על המרצפת. היא ידעה לספר כי על המרצפות חקוקים עשרות משחקים.

נרעש מהגילוי התקשרתי למנהלת המרכז החינוכי למשחקים בישראל, **הלנה קלינג**, וביקשתי את הסיוע שלה. יחד אתי היא הגיעה לגן הלאומי ציפורי והחלה מתרצצת ממשחק למשחק למרות שנותיה, בזמן שאנחנו השתרכנו מאחוריה. התחלנו לשחק - ולהבין את גודל האוצר שנחשף בפנינו מחדש. "משחקי לוח, ולא משחקי כדור, הם כנראה הנפוצים והשכיחים בעולם", אומר איש רשות העתיקות, הארכיאולוג **מיכאל סבן**. הוא עצמו גילה את עולם המשחקים העתיק במסגרת חפירות שהיה שותף להן בתל ערד, שם נחשפו בין שרידי העיר הכנענית הקדומה עשרות לוחות של משחק הסנת הפרעוני.

שיחור של משחק הטחנה. באדיבות מוזיאון עין יעל, ירושלים

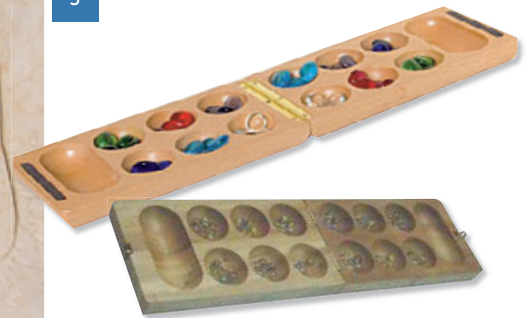
1

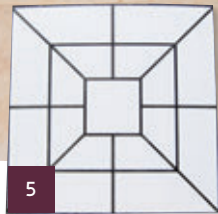
2

3

1. שיחזור של משחק הגומות, מוזיאון עין יעל
2. גרסה מודרנית של "סנת" פרעוני
3. מנקה, להשיג בחנויות משחקים
4. שיחזור של "סנת", מוזיאון עין יעל
5. לוח משחק הטחנה

4

5

טחנה ומנקלה

במשחק הטחנה נעים השחקנים על גבי לוח המשחק ממש כמו בריקוד, ואולי מכאן מקור שמו של המשחק באנגלית - "Nine Men Morrice". "מוריס" הוא ריקוד אנגלי מהמאה ה-15, שאחד ממאפייניו הוא תנועה מעין זו שנהוגה במשחק. בעברית נקרא המשחק בעבר בלשון ריבוי: "טחנות". בנוסף, הוא מוכר גם בשמות: mil, merels, mulino - ככל הנראה, שיבוש של המילה חייל (mill) בלטינית. משחק הטחנה ודומיו התגלו גם בבית גוברין, על שולחן האוכל של האבירים הצלבנים בעיר הצפונית, בחפירות בציפורי ובמקומות נוספים בארץ. החוקרים מצאו אותו במקדש בקורנה שבמצרים, שבנייתו החלה על ידי רעמסס הראשון והושלמה במאה ה-14 לפנה"ס. בנוסף, הוא התגלה גם בקתדרלות בנות אותה מאה באנגליה ואפשר לראותו בכנסיות ברומא ובמקומות נוספים במערב אירופה. הרועים הבדואים נהגו להכין את חיילי המשחק השחורים מגללי עיזים או כבשים.

במשחק. המצרים האמינו כי לאחר המוות, יוצאת נשמת הנפטר למסע בעולם המתים, שבמהלכו היא נשפטת בגין מעשיה. נשמה זכה תזכה בחיי נצח ובאיחוד עם אל השמש המצרי המיתולוגי, רע. זהו גם ההסבר לציורי קיר בקברים, שבהם מתואר הנפטר כשהוא יושב סמוך לאל, מולו הלוח - והוא משחק, למעשה, תוך הימור על נשמתו. שלבי המשחק השונים משקפים את מסעו של הנפטר והניצחון בסיומו מסמל את ההתאחדות עם האל. בארץ ישראל מוכר הסנת למן תקופת הברונזה הקדומה. נוסף על ממצאי החפירות בתל ערד, נמצאו לוחות משחק דומים גם בתל גזר ובתל חצור. בלכיש נמצא המשחק ליד שער העיר מתקופת הברזל, שחרב במסעו של סנחריב מלך אשור נגד חזקיהו מלך יהודה. כיום הלוחות אינם מצויים באתרים ופזורים במקומות שונים ברחבי העולם. גם היום ניתן לחזות בגלגולו של משחק הסנת תחת השם "טאב", בקרב הבדואים והאוכלוסייה הכפרית באזורים כמו הנגב, סיני, מצרים, סודן ועוד. כמנהג הזמן, תוכלו לשחק בסנת גם באתרי אינטרנט.

לשחק על נשמתך

הסנת, המכונה גם משחק "30 השדות", היה כנראה משחק הלוח המפורסם ביותר במצרים העתיקה. המצרים שיחקו בו משנת 3000 לפנה"ס ועד 400 לספירה. לוחות המשחק וציורים המתעדים שחקני סנת נמצאו בקברים של פשוטי העם, אבל גם בקבריהם של בני האצולה והמלכים. התייעוד האמנותי הקדום ביותר של הסנת נמצא בבית הקברות העתיק סקרה שבממפיס, בקברו של האציל המצרי חסירע (2613-2686 לפנה"ס). בקברי האצילים נמצאו לוחות מפוארים ביותר, לצד כאלה שהוכנו ברישול - ככל הנראה, בידי הפועלים מקימי הקברים והמקדשים. בתחילתו, היה הסנת חלק מתרבות הפנאי המצרית, שהיו שותפים לה כולם - מהעם הפשוט ועד המלך הפרעוני תות אנך אמון וחמתו נפרטיטי. אלא שעם ראשית הממלכה החדשה (1087-1570 לפנה"ס בקירוב) לבש המשחק משמעויות דתיות-מאגיות. הסנת היה לסמל המעבר של הנפטר דרך השאול, כשתחילתו לאחר מותו תלויה ביכולתו לנצח

← גן לאומי אפולוניה.
שקיעה מדהימה ושיחזור
שני משחק הטחנה

לרוב, מוקמו המוקדים החברתיים בצמתי דרכים מרכזיים ביישוב: סמוך למדרגות המקדש, לשוק או למבני ציבור שונים. בטחנת הקמח המקומית, למשל, צריך היה כל אדם להמתין כמה ימים לתורו. בזמן ההמתנה לטחינה ריכלו, סיפרו בדיחות וגם שיחקו.

בבתי העשירים בדרך כלל לא נמצאו סימנים למשחקי לוח - לא בגלל שאלו לא שיחקו, אלא כיוון שהיו ברשותם משחקים ניידים שהוכנו מחומרים יקרים שאינם מתכלים, דוגמת שנהב. גם בארץ ישראל העדויות למשחק מועטות יחסית. אי מציאתן נובעת בעיקר מהמודעות הנמוכה של חוקרים לנושא, מכך שלוחות המשחק היו עשויים חומרים מתכלים שלא שרדו, ועוד.

חלק מהמשחקים הקדומים מתנהלים באופן דומה גם כיום, ואפילו זמינים בפורמט ממוחשב. בחלק מהמקרים החוקים מוכרים, ובחלקם, כמו הסנת, הם שוחזרו על סמך השערות וחלקי עובדות.

תודתי נתונה להלנה קלינג, מיכאל סבן, אטי קוריאט-אהרון וישי סלע מציפורי, שאיפשרו לי לחדש את המשחקים העתיקים יחד עם אלפים שבאו להשתעשע איתנו בחג סוכות אחד לפני שנים. ❖

.....
הכותב הוא הממונה על תחום קהל וקהילה במחוז מרכז, רשות הטבע והגנים.

משחק עתיק לא פחות הוא המנקלה, המכונה גם משחק הגומות ונחשב לבן כ-7,000 שנה. שמו בא מהשפה הערבית. מנקלה פירושו "להעביר" וזוהי בדיוק הפעולה שנעשית במשחק - העברה של אבנים מגומה לגומה סביב הלוח. למשחק מאות גרסאות והוא נפוץ בכל העולם עד היום, במיוחד באפריקה. לוחות של מנקלה נמצאו בישראל על מדרגות המקדש בבית שאן, בנמל העתיק באכזיב, סמוך לגת ציבורית מהתקופה הביזנטית ברמת הנדיב ועל הגשר העתיק בנחל תנינים. בנוסח הערבי של המנקלה שתי שורות מקבילות של גומות, שבע גומות בכל שורה. בכל גומה מניחים שבע אבנים (או שעועיות) ומעבירים נגד כיוון השעון. בגרסה האפריקנית, אגב, כל שורה שייכת לשחקן אחר. השחקן מחלק, בתורו, את כל האבנים מהגומה בה בחר, לגומות הרצופות מימין - אבן לכל גומה. אם האבן האחרונה שהניח היתה השנייה או הרביעית באותה גומה, הרי שהוא זוכה בכל האבנים בגומה.

משחקי חברה

איפה שיחקו פעם? תלוי ביכולות הכספיות. אדם שאין באפשרותו לרכוש משחק - או שהוא מעוניין ביריבים ראויים וגם בקהל - ילך לפארק השכונתי הקרוב או למקום הכינוס הציבורי. הוא ימצא שם את האנשים המתגודדים וגם את לוח המשחק והשותפים.

בואו לשחק כמו פעם

נוכל למצוא שרידים למשחקים הקדומים בגנים ובשמורות הטבע. בגן לאומי מבצר נמרוד ניתן לראות את משחק הגומות בסמוך לשערי המבצר הפנימי. אגב, השומרים באתר כבר הבינו שהמשחק הוא דרך מצוינת להעביר את שעות השעמום. את משחק הטחנה והאיקס-עיגול נמצא בגן הלאומי ציפורי, בהצטלבות של הקארדו והדקומנוס ובדרך לפסיפס הנילוס. בשביל הסמוך לתיאטרון ניתן לראות גם את המנקלה.

בגן הלאומי בית גוברין, על עמוד שיש שפוצל לשניים על ידי הצלבנים כך שהפך לשולחן, אפשר למצוא את משחק הטחנה חקוק באבן בצורה בולטת מאוד. בגן לאומי אפולוניה הכין צוות האתר כמה אבנים שקווי משחק הטחנה נחרתו עליהן לא מזמן. בתקופות של פעילות לקהל הרחב, תוכלו ליהנות גם מהדרכה מתאימה.

גן לאומי ציפורי,
צילום: אסף דורי